

Д.Я. Телегін, С.В. Конча

ПРО АКТУАЛЬНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ДАВНІХ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Близько двох століть минуло з часу встановлення факту існування індоєвропейської сім'ї народів, що охоплює значну кількість етномовних груп Євразії: германську, романську, індоіранську, грецьку, слов'янську, до якої входить і українська, балтську, кельтську тощо. Етнокультурна спільність носіїв давньої індоєвропейської мови існувала ще в епоху міді — не пізніше IV тис. до н. е. Вже в епоху бронзи індоєвропейські народи заселили величезну територію від атлантичного узбережжя Європи до Тибету та Індійського океану. У наш час народи індоєвропейської сім'ї розселилися на всіх континентах земної кулі.

З часу відкриття факту спорідненості зазначених мов «індоєвропейський феномен» притягував увагу багатьох дослідників. Давню історію і культуру індоєвропейських народів вивчають за різними джерелами: писемними, лінгвістичними, етнографічними, антропологічними. Протягом останніх десятиріч усе важливішу роль у справі пошуку найдавнішого ареалу розселення носіїв індоєвропейських мов («прабатьківщини»), визначення шляхів і напрямів давніх міграцій індоєвропейських народів відіграють археологічні джерела.

Територія України дуже багата на індоєвропейські старожитності. Це передусім тисячі курганів, що зберігають десятки тисяч давніх поховань, а також поселення епохи неоліту — бронзи, давня кам'яна скульптура тощо. Багато з відкритих на теренах України пам'яток мають надзвичайно важливе значення для дослідження індоєвропейської проблематики, через що їх наполегливо вивчають археологи та історики різних країн світу. Наведемо лише один приклад важливого відкриття, зробленого останнім десятиріччям київськими і дніпропетровськими археологами у Наддніпрянщині біля сіл Йосипівка, Бузівка (на р. Орель), Новоіванівка (на р. Самара). Тут було виявлено підкурганні поховання, попередньо датовані за радіокарбонними даними

кінцем III — початком II тис. до н. е. Матеріали цих поховань безпосередньо свідчать про зустріч і взаємодію тут двох різних груп індоєвропейського населення: місцевих скотарів так званої давньоямної культури і прийшлих із заходу землеробсько-скотарських племен культур шнурової кераміки. На основі лінгвістичних даних деякі дослідники вважають, що перші з них були індоіранцями, а другі взяли участь у формуванні слов'ян.

На безпосередню зустріч на берегах Дніпра цих двох груп індоєвропейців вказує низка фактів, зокрема наявність в одних і тих самих могилах керамічних виробів як давніх індоіранців, так і праслов'ян. Найцікавіше, що в деяких випадках на посуді викарбовано, так би мовити, «чужий» орнамент. Так, на одному гостродонному горщику ямної культури вирізано складний меандро-кутовий візерунок, властивий посуду «шнуровиків», і навпаки, на шнуровій кераміці можна побачити елемент орнаменту ямників. Важко переоцінити ці безперечні факти, адже вони засвідчують, що наші пращури — індоєвропейські племена — не лише вели воєнні дії, про що доводиться часто чути, а й підтримували довготривалі мирні відносини, дружньо спілкуючись між собою і запозичуючи деякі риси культури, як-от орнамент на кераміці, типи прикрас тощо. Можливо, в ті часи вони непогано розуміли один одного, адже їхні мови були ще, мабуть, досить близькими, у будь-якому разі подібнішими між собою, ніж писемно зафіксовані давні індоіранські та слов'янські.

Вивченням історії і культури давніх носіїв індоєвропейських мов плідно займаються науковці різних спеціальностей усього світу, в тому числі археологи, палеоантропологи тощо.

В Європі та Америці лише за останню чверть століття вийшло кілька десятків монографій на цю тематику, щорічно публікуються збірки наукових праць, видається кілька часописів, спеціально присвячених індоєвропейській проблематиці «The Journal of Indo-European Studies»,

© Д.Я. ТЕЛЕГІН, С.В. КОНЧА, 2006

«Indogermanischen Forschungen» та ін.). Кілька наукових книжок із індоєвропейської проблематики було видано в Російській Федерації. На жаль, в Україні у цій царині панує затишшя! Індоєвропейську тематику тут не розробляють ні в академічних інститутах, ні на кафедрах університетів і гуманітарних інститутів. Усе це, безумовно, не робить честі нашій державі.

З метою поліпшення цієї прикрої ситуації наукова громадськість Києва порушила питання щодо створення спеціального науково-дослідницького постійно діючого семінару, присвяченого індоєвропейській проблематиці. З лютого 2005 р. цей семінар проводиться при Центрі пам'яткознавства НАН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. У роботі семінару, що існує на громадських засадах, окрім нас, беруть участь такі ентузіасти цієї справи, як доктори історичних наук Л.Л. Залізник, В.В. Отрощенко, А.Л. Нечитайло, доктор філософії Ю.В. Павленко, доктор лінгвістики Ю.Л. Мосенкіс, а також кандидати історичних наук О.М. Титова, С.Ж. Пустовалов, І.Д. Потехіна, М.Ю. Відейко, С.В. Конча та ін.

На порядку денному засідань семінару — вивчення досягнень у галузі індоєвропейстики наших зарубіжних колег, осмислення і підготовка до введення в науковий обіг матеріалів, пов'язаних із цією тематикою. Наш семінар із індоєвропейської проблематики вже знаходить деяку підтримку в академічних установах, зокрема вищезгаданого Центру пам'яткознавства НАН України, Інституту археології НАН України, Радіокарбонної лабораторії Інституту геохімії, мінералогії та рудоутворення НАН України.

Звичайно, труднощів у роботі семінару дуже багато: це майже повна відсутність коштів на придбання і переклад необхідної закордонної літератури, публікацію наших праць, організаційні витрати. З цими та іншими питаннями ми звертатимемося до Президії Академії наук України та кабінету міністрів України. Сподіваємося на їх підтримку.

Запрошуємо фахівців з історії, мовознавства та інших галузей науки взяти участь у роботі нашого семінару. Наперед щиро дякуємо майбутнім спонсорам, матеріальна допомога яких значно поліпшить нашу роботу на благо вітчизняної науки.

Чекаємо повідомлень за телефоном: (044) 280 71-27 (Центр пам'яткознавства НАН України).

Перший рік роботи наукового семінару «Походження і давня історія індоєвропейських народів»

У січні—лютому 2005 р. розпочав роботу науково-теоретичний семінар «Походження і давня історія індоєвропейських народів», який об'єднав фахівців із різних галузей науки і науковців-

початківців. Семінар організовано за підтримки Центру пам'яткознавства НАН України, Українського товариства охорони пам'яток історії і культури та Інституту археології НАН України.

Метою семінару є ознайомлення з історією та сьогоденними проблемами індоєвропейстики як інтеграційної дисципліни, сприяння поширенню сучасних наукових ідей і знань із найдавнішої історії нашої держави, країн Європи та Азії серед усієї зацікавленої громадськості.

Під час засідань семінару його учасники обмінюються інформацією щодо зарубіжних і вітчизняних напрацювань у галузі етнології, археології, порівняльно-історичного мовознавства, присвячених давній історії індоєвропейських народів та їхніх сусідів. Пропонуються нові методологічні й практичні підходи до інтерпретації джерел, можливостей комплексного застосування різних наукових дисциплін під час реконструкції етнокультурних процесів далекого минулого.

Постійні учасники семінару: д.і.н., проф. *Д.Я. Телегін* (голова організаційного комітету), д.і.н., проф. *Л.Л. Залізник* (завідувач відділу кам'яної доби ІА НАН України, д.і.н.), проф. *В.В. Отрощенко* (завідувач відділу доби міді і бронзи ІА НАН України) д.і.н. *А.Л. Нечитайло*, к.і.н. *О.М. Титова*, д.ф.н. *Ю.Л. Мосенкіс*, д.і.н., проф. *Ю.В. Павленко*, к.і.н. *М.Ю. Відейко*, к.фіз.-мат.н. *О.В. Маловічко*, к.і.н. *Н.О. Котова*, к.і.н. *Ю.Я. Рассмакін*, к.і.н. *С.Ж. Пустовалов*, к.і.н. *І.Т. Черняков*, к.і.н. *С.В. Конча*.

Протягом 2005 р. відбулося сім засідань, на яких було заслухано й обговорено такі доповіді.

20 лютого

Д.Я. Телегін у доповіді «*Перспективи вивчення давньої історії України у контексті індоєвропейської проблематики*» наголосив на необхідності всебічного комплексного дослідження індоєвропейської проблематики в Україні, терени якої є винятково багатими на археологічний матеріал, що належить до епохи зародження, розвитку і розпаду індоєвропейської спільноти, розселення носіїв індоєвропейських мов на території Євразійського континенту. Відомий український науковець висловив надію, що започаткування семінару виявиться першим етапом розвитку передісторичної науки в Україні, яка об'єднає навколо індоєвропейської проблематики зусилля як археологів, так і мовознавців, антропологів, палеобіологів, представників інших наукових галузей.

С.В. Конча у доповіді «*Деякі аспекти застосування лінгвістичних даних в етноісторичних реконструкціях (гідронімія, культурна лексика)*» висвітлює проблеми використання лінгвістичних джерел у передісторичних реконструкціях і необхідності розвитку комплексних підходів до

вивчення індоєвропейської проблематики, заснованих на поєднанні археологічних і лінгвістичних методів дослідження.

В обговоренні доповідей, а також визначенні найближчих перспектив роботи наукового семінару взяли участь Л.Л. Залізник, В.В. Отрощенко, О.М. Титова, М.Ю. Відейко, О.Г. Корвін-Піотровський, Ю.Я. Рассамакін, В.О. Манько та ін.

16 березня

В.В. Отрощенко у доповіді «*Проблеми етнічної ідентифікації зрубної та андронівської культур*» розглянув процеси зародження і розселення носіїв степових культур бронзової доби. Значну увагу доповідач приділив серії недавніх статей відомого англійського індоєвропейця Дж.П. Меллорі, в яких автор робить спробу створити нову модель поширення індоіранських мов у Центральній та Південній Азії на основі переінтерпретації даних про культурні взаємовпливи, археологічно зафіксовані в регіоні у II — на початку I тис. до н. е. Зокрема, Дж. Меллорі наголошує на винятково важливій ролі Бактріано-Маргіанського археологічного комплексу (БМАК) у поширенні історично відомих іранських мов. В.В. Отрощенко наголосив на важливості Південноуральського осередку культурогенезу для розвитку культур як європейської, так і азійської частин степового простору доби ранньої і середньої бронзи, коли, за даними сучасної науки, у степах відбувалося розселення носіїв іранських мов.

Під час обговорення доповіді виступили М.Ю. Відейко, Ю.Л. Мосенкіс, О.В. Маловічко, С.В. Конча, Д.Я. Телегін.

20 квітня

У доповіді **М.Ю. Відейка** «*Індоєвропейці та степи (з приводу нових розробок Дж.П. Меллорі)*» продовжено розгляд і аналіз останнього доробку Дж.П. Меллорі, зокрема відносно степових культур доби міді-бронзи. Дж. Меллорі намагається визначити природу культурних трансформацій, що відбувалися на стику екологічних зон і відповідних культурних областей (рухливих скотарів і осілих землеробів), і встановити деякі закономірності цих процесів. Одним із найпринциповіших моментів останніх праць Дж. Меллорі є те, що він, протягом багатьох років послідовно обстоюючи «степову» концепцію походження індоєвропейців, тепер радикально змінив свої погляди, висловлюючись на користь прабатьківщини в Анатолії.

Під час обговорення, в якому взяли участь Д.Я. Телегін, Л.Л. Залізник, В.В. Отрощенко, А.Л. Нечитайло, Ю.В. Павленко, І.Р. Михальчин, С.В. Конча та ін., було зауважено, що після переходу такого знаного прибічника «степової»

концепції, як Дж.П. Меллорі, у стані її опонентів порушується давня (з кінця XIX ст.) рівновага між балканською (землеробською) та степовою (скотарською) версіями. Степова концепція завдяки зусиллям М. Гімбутас була дуже популярною у 60—70 рр. XX ст., упродовж 1980 рр. вона значно поступилася своїми позиціями (цьому сприяли праці К. Ренфрю, Т. Гамкрелідзе та Вяч. Іванова, Л. Кіліана, Я. Макая), а тепер втратила свого провідного адепта. Водночас, балкано-анатолійську концепцію обстоюють такі відомі вчені, як К. Ренфрю, М. Звелебіл, П. Долуханов, А. Шеррат та ін. Голова семінару Д.Я. Телегін і доповідач М.Ю. Відейко також висловилися на користь балкано-анатолійської концепції. Натомість Л.Л. Залізник зауважив, що степову концепцію ще зарадно списувати до архіву.

18 травня

С.В. Конча у доповіді «*Хронологія існування та розпаду індоєвропейської спільноти за даними лінгвістики*» зацентрував увагу на тому, що, всупереч поширеній думці, лінгвістичні дані (зокрема, метод лексикостатистики) не дають підстав для відносно точного (у межах тисячоліття) датування розпаду індоєвропейської «прамови», за якою стояла певна етнокультурна спільнота. Швидше, слід говорити про певний «хронологічний коридор» — приблизно між VII і IV тис. до н. е., у межах якого розпочався процес диференціації індоєвропейської мовної єдності. Відповідно, існувати індоєвропейська мовна й етнічна спільноти мали, очевидно, протягом кількох тисячоліть перед тим.

Ю.Л. Мосенкіс у доповіді «*Проблема лінгвістичної ідентифікації давніх народів Середземномор'я і Закавказзя*» висловився на користь індоєвропейського характеру мови низки давніх народів Середземномор'я, Закавказзя й Малої Азії, що традиційно вважаються неіндоєвропейськими. Зокрема, доповідач поділяє погляди вірменського мовознавця Г.Б. Джаукяна щодо індоєвропейськості мов урартів і хурритів. Крім того, на думку Ю. Мосенкіса, індоєвропейською належить вважати мову хаттів на півночі Анатолії, лінійного письма А на Криті та етрусків в Італії. Доповідач висловив також свою незгоду з низкою авторів (Ю. Павленком, Л. Залізником та ін.), які писали про ймовірну належність носіїв трипільської культури до хатто-хурритського мовного масиву. Для таких припущень, як вважає Ю. Мосенкіс, не існує ані лінгвістичних, ані археологічних підстав.

Під час обговорення доповідей виступили Д.Я. Телегін, О.В. Маловічко, Л.Л. Залізник, О.М. Титова.

22 червня

О.В. Маловічко у доповіді «*Про що говорить ностратична мова?*» звернувся до проблематики так званої ностратичної макросім'ї мов, до якої входить індоєвропейська, а також уральська, алтайська, дравидська та деякі інші сім'ї мов Євразії. За деякими оцінками, ностратична мовна єдність (предкова відносно індоєвропейців тощо) мала існувати 10—20 тис. років тому. На основі аналізу лексики, пов'язаної із тваринництвом і харчуванням, О. Маловічко припускає, що первинний ареал носіїв ностратичних мов локалізувався в Центрально-Східній Азії.

В обговоренні доповіді взяли участь Ю.Л. Мосенкіс, С.В. Конча, Ю.Я. Рассамакін, С.Ж. Пустовалов, В.В. Отрощенко, М.Г. Васильєв.

9 листопада

Л.Л. Залізник у доповіді «*Культурно-історичні провінції України в контексті проблеми походження індоєвропейців*» розглянув питання історико-культурного районування території України від пізнього палеоліту до новітньої доби. Доповідач виділив три великі провінції: північно-західну, південно-західну і східну, кожна з яких упродовж усієї історії відзначалась своєрідністю і лише для неї властивим напрямом зовнішніх зв'язків. Північно-західна провінція була завжди тісно пов'язана з Центральною і частково Північною Європою, південно-західна — з Балкано-Карпатським регіоном,

східна — з культурно-історичним простором євразійських степів. Центральні райони України — Київщина, Наддніпрянщина — в усі епохи були на стику трьох культурних провінцій і впливів, які вони опосередковували. Зважаючи на цю культурно-історичну специфіку слід оцінювати процеси, пов'язані зі становленням індоєвропейської спільноти, її розпадом, взаємодією і контактами окремих індоєвропейських мовних гілок і народів.

В обговоренні доповіді взяли участь С.Ж. Пустовалов, А.Л. Нечитайло, М.Ю. Відейко, С.В. Конча, Д.Я. Телегін.

Протягом першого півріччя 2006 р. буде заслухано й обговорено такі доповіді:

М.Ю. Відейко «Хто такі трипільці?»;

С.Ж. Пустовалов «Етнолінгвістичні дослідження та археологія»;

І.Т. Черняков «Сучасні археологічні дані щодо визначення етносу кімерійців»;

С.С. Каїра «Кімерійці в часі і просторі, їх місце в індоєвропейській мовній сім'ї»;

Ю.Л. Мосенкіс «Межі індоєвропейської родини мов і ностратична теорія»;

С.В. Конча «Перспективи лінгвістичної інтерпретації міжкультурних контактів на Наддніпрянщині на зламі міді—бронзи»;

Найближчим часом планується публікація збірки праць учасників семінару.

Одержано 02.03.2006